

краєзнавчої міжнародної конференції, яка відбулася у Старому Чорторійську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську 2000–2002 рр. Збірник наукових праць.– Луцьк, 2002.– С. 210–211.

30. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // *Материалы и исследования по археологии.*– № 140.– Л., 1967.

31. Ратич О.О. Результати досліджень давньоруського городища Замчисько у м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1959 рр. // *Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині.*– Вип. 4.– К., 1962.– С. 106–119.

32. Рожко М.Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі // *Київська Русь: культура і традиції.* – К., 1982. – С. 12-20; Рожко М.Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // *Український історичний журнал.* – 1990. – № 10. – С. 86–97.

33. Рожко М. Ф. Тустань – давньоруська наскельна фортеця.– К., 1996.

34. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Древнерусское Поднестровье: Историко-краеведческие очерки /Предисловие А.Л. Хорошкевич. – Ужгород, 1981.

35. Сулик Р., Бандрівський М. Гальштатські городища поблизу сіл Кульчиці і Розгірче на Передкарпатті // *Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті (під ред. Л.І. Крушельницької).*– К., 1983.

36. Терський С.В. Дослідження городищ X–XI ст. в басейні р. Горинь // *Остріг на порозі 900-ліття. Тези доповідей I-ї та II-ї краєзнавчих конференцій.*– Остріг, 1992.– С. 54–55.

37. Терський С.В. Розвідки в околицях княжого Лучеська // *Археологічні дослідження в Україні 1991 р.*– Луцьк, 1993.– С. 120–121.

38. Терський С. В. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986–1991 роках // *Наукові записки ЛІМ.*– Вип. 1.– Львів, 1993.– С. 41–67.

39. Терський С.В. Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (X–XIV ст.) (до постановки проблеми) // *Наукові записки ЛІМ.*– Вип. 4.– Ч. 1.– Львів, 1995.– С. 73–88.

40. Терський С.В. Дослідження Поліської археологічної експедиції у басейні р. Стохід // *Археологічні дослідження в Україні 1998–1999 року.*– Київ: Інститут археології НАН України, 1999.– С. 44–46.

41. Терський С.В. Олика. Історичний нарис.– Львів, 2001.

42. Терський С.В. Пересопниця. Краєзнавчий нарис.– Рівне, 2003.

43. Терський С.В. Військово-стратегічний шлях Володимир – Теребовля та його роль у формуванні Галицько-Волинської держави. Спроба реконструкції на місцевості // *Держава та армія.*– Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.– № 502.– 2004. – С. 18–24.

44. Терський С.В. Володимирське боярство: персональний склад за літописними та археологічними даними // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (збірник наукових праць).*– Т. 1 (17). – Чернівці: Прут, 2004.– С. 80–92.

45. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К., 1982.

46. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989.

47. Томенчук Б. Разведки в Северном Прикарпатье // *Археол. открытия 1981 года.* – М., 1983.

48. Филипчук М.А. Слов'янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття нашої ери. Стільсько і його округа // *Миколаївщина. Збірник наукових праць.* – Львів, 1998.– С.80–104.

49. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту // *Записки НТШ.*– Т.154. Праці історично-філософської секції.– Львів, 1937.– С. 186–193.

50. Чайка Р. М. Нові матеріали досліджень городища Листвин // *Археологічні дослідження Львівського університету у 1995 р.*– Львів: ЛДУ, 1996.– С. 9–11, рис. 10–12.

51. Cynkowski A. ,1961. *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego.*– Warszawa.– 265 s., XXXI tabl.

52. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // *Rocznik Wołyński.*– T. 2.– Równe, 1933.– S. 10–96.

53. Janusz B. Zabytki przedhistoryczny Galicyi Wschodniej.– Lwów, 1918.– 294 s.

54. Lenczyk G. Rozmieszczenie grodzisk i zamczysk w wojewodztwie Wołyńskim // *Ziemia Wołyńska. Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym.* – R.I.– № 3.– 1938.- S. 35–38.

55. Liwoch R. Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski) // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 24, 2003, s. 213-297.*

УДК 94(477)“1914/1915

О. Я. Мазур, В.О. Мазур

Національний університет “Львівська політехніка”

ГАЛИЧИНА ПІД РОСІЙСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ 1914–1915 рр.

© Мазур О.Я., Мазур В.О., 2006

Висвітлено процес організації і становлення російської окупаційної адміністрації у Галичині: Військового генерал-губернаторства Галичини, поліції, градоначальства, жандармського управління та їхньої діяльності із нищення українства на початку Першої світової війни.

The research covers the process of organization and development of Russian occupation administration in Halychyna: Military government-general of Halychyna, police, city administration, gendarmerie, their activity and attempts to annihilate Ukrainian nation and its spirit at the beginning of World War I.

Перша світова війна відчутно вплинула на основні тенденції світового поступу в ХХ ст. Нині посилюється інтерес до вивчення історичного минулого. Історія Східної Галичини цього періоду привертає увагу широкого кола учених, краєзнавців. Її вивчення має науково-пізнавальне й практичне значення. Цей досвід є повчальним і для сучасного державотворення, який проходить у складних внутрішньо- і зовнішньополітичних умовах. Проблема меншовартості в окремих політиків щодо північного сусіда збереглася, на превеликий жаль, до наших днів. Проімперські сили Росії намагаються дестабілізувати політичну ситуацію в Україні, висловлюють територіальні претензії, намагаються зберегти військову присутність на території незалежної держави. Для успішного вирішення державотворчих питань необхідний як світовий, так і власний досвід, аналіз допущених помилок.

Тема “Україна у першій світовій війні” належить до тих, що досі комплексно не вивчалися. Спорадичні спроби наукового пошуку у вузьких проблемних нішах не можуть замінити системного і всебічного дослідження всіх її аспектів. Подолання такої ситуації диктується необхідністю формування повноцінної самосвідомості народу України. Загальну картину мають доповнити наукові розвідки названої проблеми.

Серед найперспективніших напрямів необхідно ґрунтовніше і об’єктивніше показати діяльність російської окупаційної адміністрації на зайнятих територіях Австро-Угорської імперії за часів Великої війни 1914–1918 рр. Сьогодні можна стверджувати, що ця проблема розроблена недостатньо та фрагментарно. Це призвело до появи в історичній літературі значної кількості помилок і необґрунтованих припущень. Жодне дослідження не розкриває згадану тему під кутом зору трьох цілком відмінних періодів в історії інститутів окупаційної влади у Галичині та на Буковині. До речі, й назви цих інституцій були неоднаковими, на що не звертали уваги. Важливого значення, у зв’язку з цим, набувають регіональні дослідження, (що допоможе наповнити новим змістом, цікавим фактологічним матеріалом загальну тему), фронтів регіонів Галичини й Буковини.

Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, автори поставили за мету визначити статус, завдання та ієрархію інститутів окупаційної влади, їхню політики у перший (з трьох) період – з кінця серпня 1914 до червня 1915 р. – пов’язаний із діяльністю Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, очолюваного графом Г.О. Бобрінським, що вів політику, спрямовану на створення умов для швидкої інкорпорації Галичини до складу Російської імперії та тісної співпраці з місцевими діячами й установами московфільської орієнтації.

Навіть поверхневий огляд історіографії цієї проблеми зайняв би багато місця, що змушує обмежитися короткою характеристикою найістотніших на наш погляд праць. У дослідженні проблеми можна умовно виділити три етапи.

Перший – війна та міжвоєнне двадцятиріччя. З початком війни зростає увага реакційної російської історіографії та політичних діячів до історії західноукраїнських земель [1]. Виконуючи замовлення царизму, автори цих праць головне завдання вбачали в обґрунтуванні імперських загарбницьких планів щодо українських етнічних земель. Чи не першою спробою висвітлення

окупаційної політики російських властей в українській історіографії стала праця І. Петровича [2], який використав лише доступні на той час матеріали преси. Викриття реакційної політики царизму, переслідувань і нищення українства стосуються дослідження Д. Дорошенка [3], С. Єфремова [4], М. Михайленка [5]. Помітним явищем в українській історіографії стала праця К. Левицького [6], що стосується визвольних змагань у роки Першої світової війни.

Другий – “радянський” та діаспорний період, коли історіографія соціалістичної України перебувала під пильним наглядом цензури. Незважаючи на ідеологічну зашореність радянської історіографії, в ній є низка праць, автори яких на основі історичних джерел нагромадили цікавий фактичний матеріал. У цей період важливим центром історичних досліджень стала українська діаспора. Характерною особливістю досліджень Т. Гунчака [7] та І. Нагаєвського [8] стала нова історична концепція і оцінки українських політичних партій політиків, громадських діячів. Вони діаметрально протилежні до культивованих у радянській історіографії.

Третій – сучасний етап. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли своє висвітлення у праці М. Кугутяка, що подає нарис суспільно-політичного руху в Галичині з другої половини XIX ст. до 1939 р. [9]. З нагоди святкування 740-річчя Львова, науковцями інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України видано збірник нарисів з історії Львова. Багато нових матеріалів є в нарисах С. Макарчука [10], І. Патера [11]. Перші дисертаційні дослідження з проблем Великої війни 1914–1918 рр. дають підстави сподіватися на плідні результати наукового пошуку в цьому напрямі.

З початком Першої світової війни територія Галичини стала ареною кривавих боїв між військами Австро-Угорщини та Російської імперії. В ході Галицько-Львівської операції з 26 серпня до 1 вересня 1914 р. російські війська розгромили австро-угорські частини і 2 вересня захопили м. Галич, а 3 вересня м. Львів. Це дало змогу зайняти Східну Галичину і створило умови для просування у Західну Галичину, Краків, Верхню Сілезію та Угорщину.

14 вересня 1914 р. міністр закордонних справ Росії С.Д. Сазонов ознайомив послів Англії та Франції у Петрограді з умовами майбутнього миру: до Росії приєднується нижня течія Німану та Східна Галичина; Познань, Сілезія і Західна Галичина включається до складу Польщі, яку передбачалося “відновити” як державу, залежну від Росії. Пропозиції царського уряду знайшли розуміння учасників Антант.

Царські урядовці, на випадок загарбання Галичини, заздалегідь подбали про організацію адміністративного управління в українських землях за російським зразком. Важливим кроком у цьому аспекті стало “Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, затверджене 19 серпня 1914 р. верховним головнокомандувачем російськими військами вел. князем Миколою Миколаєвичем. Воно регламентувало права і обов'язки особливих чинів окупаційного цивільного управління: Військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників, повітових начальників. Ці посади могли займати, поряд з військовими, і цивільні особи.

Згідно з Положенням начальники повітів підпорядковувалися губернаторам, а губернатори і градоначальники – військовому генерал-губернатору. Призначати російських чиновників мали одночасно із вступом армії. Головне їхнє завдання полягало у забезпеченні всіма засобами потреб армії та налагодженні стосунків між окупаційними військами і місцевим населенням: організації самоуправління, забезпеченні правопорядку і спокою, нагляд за надходженням грошей від податків, виконання населенням різноманітних повинностей. Положенням допускалося залучення до цивільного російського управління найнадійніших осіб з місцевого населення. Наказ верховного головнокомандувача російськими арміями від 21 серпня 1914 р. оголошував: 1) Місцевості, що знаходяться у межах ворожих держав Австрії та Німеччини, у міру захоплення їх російськими військами, включати до театру військових дій.

2) З театру військових дій, розташованого у межах Австро-Угорщини, утворити особливе генерал-губернаторство, підпорядковане через головного начальника постачань головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту [12].

За згодою верховного головнокомандувача російськими арміями і розпорядженням військового міністра В. Сухомлінова генерал-лейтенанта графа Г.О. Бобрінського призначили 10 серпня 1914 р. завідувачем цивільними справами за кордоном. Наказом головнокомандувача арміями

Південно-Західного фронту від 28 серпня 1914 р. він був допущений до тимчасового виконання обов'язків, а 6 жовтня призначений військовим генерал-губернатором Галичини. Його помічниками стали: з цивільної частини генерал-майор А.П. Половцев, начальником штабу генерал-майор Новогребельський, генералом для доручень генерал-майор, барон Кноррінг [13].

Призначення на посаду військового генерал-губернатора Галичини Г.О. Бобрінського викликало неоднозначні оцінки у сучасників. Згадуючи про це, командувач VIII російської армії, генерал О.О. Брусілов писав: “Я його давно знав як людину дуже коректну, безумовно чесну, але таку, котра все своє життя, по суті, ніякою справою не займалася і рішуче ніякого адміністративного досвіду не мала і мати не могла” [14].

Військове генерал-губернаторство Галичини стало центральним органом російського цивільного управління на окупованих українських землях. 4 вересня 1914 р. з м. Броди до Львова переїхала і розпочала роботу канцелярія військового генерал-губернатора Галичини, очолювана виконуючим обов'язки діловода канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Криловим. На канцелярію покладалося завдання із організації управління на окупованій території. Структурно вона складалася з двох відділень: казначейської частини і секретаріату. Первісний штат передбачав 27 чиновницьких посад.

До компетенції першого відділення канцелярії військового генерал-губернатора Галичини належали: запровадження цивільного управління у повітах, що входили до складу генерал-губернаторства, розроблення проектів штатного складу новостворюваних управлінь та установ, ведення листування особового складу чинів цивільного управління, призначення, заміщення та їхнього звільнення, дізнань, розслідувань і ревізій, видання перепусток на право в'їзду до Галичини та виїзду з неї, справи з видання обов'язкових постанов генерал-губернатора, розгляд клопотань різних осіб на право управління нерухомим майном покинутого їхніми власниками, ведення наказів генерал-губернатора, збирання різного роду статистичних даних.

У віданні другого відділення зосереджувалися питання, пов'язані з релігією і церквою, справи про діяльність товариств, союзів, громадських зібрань, клубів та інших громадських організацій, реквізицій, заручників, виселення неблагодійних елементів з тилових районів армій, міського самоуправління, конфіскації і секвестру нерухомого майна, про спостереження за діяльністю банківських та кредитних установ, охорону музеїв та пам'яток мистецтва, навчальні заклади, фінансово-податкової справи, землеволодіння, шляхів сполучення, пошт, телеграфу, виконання різних вимог військових властей у питаннях цивільного управління [15].

Першим кроком на шляху перетворення окупованих земель у російський край стало запровадження нового адміністративного поділу. Частину Галичини (Східну) російська адміністрація розділила на дві губернії – Львівську і Тернопільську. Кордони повітів, що увійшли до новоутворених губерній переважно збігались з кордонами колишніх австрійських повітів. Лише деякі повіти, залежно від суто територіальних умов, як, наприклад, Кам'яно-Струмилівський і Радеківський та Золочівський і Зборівський були об'єднані в один повіт. Перші два об'єднали у Кам'яно-Струмилівський, а останні у Золочівський повіт. Натомість Городоцький повіт розділили на два нові: Городоцький і Комарнівський.

До складу Львівської губернії увійшли 16 повітів: Бібрецький, Бродівський, Городоцький, Долинський, Дрогобицький, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Кам'яно-Струмилівський, Комарнівський, Львівський, Перемишлянський, Рава-Руський, Рогатинський, Сокальський, Стрийський [16].

У складі Тернопільської губернії перебували 15 повітів: Бережанський, Борщівський, Богородчанський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Збарзький, Калуський, Підгаєцький, Скалатський, Станіславський, Тернопільський, Тлумацький, Тербовлянський, Чортківський.

З частини Буковини, загарбаної російськими військами, було створену Чернівецьку губернію. Кількість повітів, що входили до її складу, коливалася залежно від перебування там російських армій і досягала максимально десяти: Чернівецький, Сторожинецький, Вижницький, Кіцманський, Городенківський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Снятинський, Серетинський [17].

Одночасно із вступом військового генерал-губернатора Галичини на посаду розпочали

виконання обов'язків губернатори. Губернатором Львівської губернії був призначений волинський губернатор М. Мельников, Тернопільської губернії – І. Чарторийський, Чернівецької губернії – бесарабський віце-губернатор С. Євреїнов.

6 вересня 1914 р. губернатор Мельников у м. Броди оголосив про запровадження у Львівській губернії російського цивільного управління. Наступного дня губернатор І. Чарторийський оголосив про запровадження російського управління у Тернопільській губернії [18].

З просуванням російських військ на захід за р. Сян і падінням фортеці Перемишль у березні 1915 р. у складі генерал-губернаторства з'явилася нова губернія – Перемиська. До складу губернії входило 14 повітів: Ярославський, Чесанівський, Мостиський, Яворівський, Самбірський, Старосамбірський, Добромильський, Переворський, Луцький, Рясівський, Кольбушівський, Ніський, Перемиський, Тарнобжезький [19].

Тимчасово виконуючим обов'язки перемиського губернатора було призначено чернівецького губернатора, камер-юнкера двору Його Імператорської величності С. Євреїнова, про що той телеграмою від 3 квітня 1915 р. повідомив військового генерал-губернатора Галичини. На той час ситуація на фронті змінилася: із відступом російських військ адміністрація Чернівецької губернії була евакуйована.

Начальниками повітів призначали російських дворян і чиновників, наприклад, начальником Ярославського повіту – статського радника С.С. Коморного, Яворівського повіту – князя Урусова, Старосамбірського – князя К.М. Гагаріна, Рясівського – барона Ю. Мейндорфа, Перемиського – полковника М.М. Кирякова, а виконуючим обов'язки поліцмейстера Перемиського поліцейського управління – Л.М. Федорова, який перед тим був помічником пристава Петроградської столичної поліції [20].

На посади начальників повітів та їхніх помічників в Галичину за розпорядженням головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту відрядили 84 чоловіки виключно з поліцейських чинів Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської і Бесарабської губернії Росії [21].

22 вересня 1914 р. Г.О. Бобринський телеграфував царю про прийом депутацій від 19 московських культурно-просвітніх та економічних організацій Галичини, які засвідчили свої вірнопідданницькі почуття. В телеграмі-відповіді Микола II висловив подяку “депутаціям російських організацій” і передав вітання “багатостраждальному російському народу” [22].

Наступного дня 23 вересня генерал-губернатор прийняв у великому залі намісництва (його резиденція) депутацію від мешканців м. Львова. Серед присутніх були президент і віце-президент міста, 12 членів президії магістрату, представники всіх релігійних конфесій, представники від мешканців міста. Під час зустрічі Г.О. Бобринський виклав керівні засади своєї майбутньої діяльності, які базувалися на переконанні, що “Східна Галичина і Лемківщина споконвіку корінна частина єдиної Русі великої. На цих землях корінне населення завжди було російським, улаштування їх повинно ґрунтуватися на російських засадах. Я буду впроваджувати тут російську мову, закон і устрій” [23].

Далі генерал-губернатор зупинився на завданнях, покладених на нього і засобах їхнього досягнення: “...найменшу спробу таємним чи явним способом протидіяти урядовим заходам я буду карати з усією суворістю воєнного часу і польового суду, незважаючи ні на становище, ні на стан і не зупиняючись ні перед ніякими сторонніми міркуваннями. Вам відомі ті величезні повноваження, якими я наділений для того, щоб покласти край виступам проти російської державності” [24].

Для цього царські чиновники запровадили в Галичині поліцію. За розпорядженням міністра внутрішніх справ, з губерній Російської імперії до краю прибули 194 урядники і 1030 кінних сторожових [25]. Їх використовували на посадах нижчих поліцейських чинів при управлінні повітових начальників. Міста Галичини теж перебували під пильним поліцейським наглядом. У Львові діяло градоначальство. На перших порах обов'язки градоначальника виконував комендант міста генерал-майор Г.Ф. Ейхе. За наказом генерал-губернатора від 11 жовтня 1914 р. цю посаду зайняв мінський поліцмейстер полковник О.О. Скалон. Його помічниками стали: з поліцейської частини підполковник корпусу жандармів В.С. Фролов, адміністративної частини холмський поліцмейстер підполковник Сцепура. Територія градоначальства поділялася на 10 дільниць. Міністерство внутрішніх справ Росії відрядило сюди 12 приставів, 15 помічників приставів, 88

наглядачів і 588 городових [26].

Проекти штатів міської поліції по типу поліцейських управлінь в Росії розробляли в канцелярії військового генерал-губернатора і для інших міст. Міську поліцію встигли запровадити лише в м. Станіславі і на короткий час у м. Чернівцях. В інших містах внаслідок евакуації не встигли.

При градоначальстві м. Львова діяло відділення “по охороні громадського порядку і безпеки”. Власне воно виконувало роль секретно-розшукового відділення на території міста. До його складу входили агенти стеження, так звані філери, а також таємні агенти. Штат, затверджений генерал-губернатором Галичини, нараховував 36 посадових одиниць, з яких 30 були агенти спостереження. У м. Станіславі за штатом передбачалося 4, м. Тернополі – 6, м. Чернівцях – 7 агентів спостереження. У Станіславі і Тернополі ці агенти перебували у безпосередньому підпорядкуванні помічників начальників жандармського управління. У Чернівцях агенти спостереження не були призначені через несприятливу ситуацію для їхньої діяльності [27].

Багато адміністраторів в Росії, використовуючи нагоду позбутися бездарного, недобросовісного чиновника, рекомендували його в управління генерал-губернаторства Галичини. Серед чиновників значного поширення набуло хабарництво і різні побори. В управліннях Жидачівського і Стрийського повітів за грошову винагороду видавали євреям перепустки на вільне пересування усією територією Галичини [28]. За хабарництво звільнили помічника пристава градоначальства міста Львова К.В. Скорохода [29]. Пристав градоначальства був запідозрений у тому, що під час евакуації в червні 1915 року продав за 100 рублів список заручників. Внаслідок чого було заарештовано 38 чоловік, замість 132 за списком [30]. Вже на перших порах довелося відрядити назад до імперії 4 приставів, 3 помічників приставів, 19 кінних сторожових і 164 городових [31].

Чиновник міністерства закордонних справ камер-юнкер Муравйов, який у вересні 1914 р. перебував у Галичині, вважав великою помилкою призначення на місця колишніх галицьких старост, повітових начальників з-поміж дрібних поліцейських чинів — ісправників і приставів, бо вони були нездатні піднятися вище вузького поліцейського кругозору і не мали належного авторитету для управління густонаселеними і культурними областями. Така політика, на його думку, сприяла “розмноженню нових поліцейських дільниць”.

Політичну мету царату розкрив сучасник подій М.С. Грушевський: “Коли російське військо зайняло Львів і всю Східну Галичину, у всіх ворогів українства з’явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство до решти в самім джерелі його” [32].

Російська адміністрація вжила енергійних заходів для боротьби з “мазепинством” як найнебезпечнішим рухом для цілості Російської імперії навіть за її межами. Для створення жандармського управління в системі військового генерал-губернаторства Галичини до Львова спеціально прибули заступник міністра внутрішніх справ, командував окремим корпусом жандармів генерал-майор Джунковський та начальник штабу генерал-майор Нікольський. На нараді 5 листопада 1914 р. було затверджено тимчасовий штат жандармського управління чисельністю 115 чоловік. Майбутнє управління формувалося на зразок жандармських управлінь Петербурга та Москви, тобто першого розряду [33].

Очолити його начальник Волинського жандармського управління полковник Мезенцев, який прибув до Львова 25 листопада 1914 року. До функцій управління входили політичний розшук та дізнання з політичних справ. Апарат очолював начальник, по губерніях перебували його помічники. У їхньому віданні було по декілька повітів, де розташовувалися підлеглі пункти з жандармськими унтер-офіцерами. Захоплену територію було поділено на 11 районів та 17 пунктів. Крім повітів Східної Галичини, до них входили повіти Західної Галичини і Буковини.

У Львові перебували полковник Мезенцев та два його помічники. По Львівській губернії нагляд здійснював ротмістр Камодзінський. В м. Тернополі і повітах спостереження вів підполковник Орлов. В м. Станіславі і повітах нагляд здійснював ротмістр Балабанов. Місто Стрий і повіти перебували у віданні ротмістра Зуєва. В м. Чернівці і повітах – ротмістр Злобін. В м. Ярославі і повітах – ротмістр Назаревський. У його віданні перебували Ярославський, Цішановський, Яворівський, Мостиський та Перемиський повіти, а згодом ще п’ять повітів Західної Галичини [34].

Полковник Мезенцев та його помічники виконували також обов’язки військових цензорів.

Діяльність жандармів в цій сфері полягала в систематичному перегляді приватної кореспонденції, що в інтересах розшуку мала доволі істотне значення. За відсутності широкої агентурної мережі, яку вони мали в Росії, на перших порах це давало змогу виявляти “неблагонадійних” осіб.

Перші кроки жандармів спрямовувались на вивчення діяльності політичних партій та їхніх симпатиків серед населення, як до війни, так і після окупації. Отримані агентурні відомості розроблялися одночасно за декількома напрямками: українське, польське, єврейське та релігійне питання. Лише у Львові на початку роботи жандармського управління вдалося “заагентурити” 14 осіб, а по решті краю ще 53 особи [35]. Варто відзначити, що на таємні (агентурні) витрати начальнику жандармського управління виділялося 1200 рублів, а його помічникам 600 рублів на рік [36].

Особливий інтерес викликала діяльність українських політичних партій та організацій. В поле зору жандармів потрапили Головна Українська Рада і Союз визволення України. За донесенням агентури у Львові залишалася “мазепинська революційно-терористична група”, керівником якої був М. Залізник. Вони повідомляли, що з наближенням російських військ він виїхав в с. Корчин Сколівського повіту, а керівництво цією групою доручив редактору газети “Нове слово” М. Корцебі. Спостереження агентів та їхні донесення дали підстави вважати полковнику Мезенцеву, що прихильники Союзу визволення України готували замах на найактивніших русофільських діячів В.О. Бобрінського та В.Ф. Дудикевича [37].

Масового характеру набуло переслідування уніатів у краї. Особливих переслідувань зазнало греко-католицьке духовенство. “У Східній Європі є тільки три релігії: православна, католицька і жидівська. Уніати ж – зрадники православ’ю, ренегати і еретики, їх силою треба вернути на праведний шлях...” – заявляв тимчасовий правитель Росії на окупованих російською армією землях Галичини Г.О. Бобрінський.

Одночасно жандарми вели пошук документів і листування митрополита А. Шептицького з папським Римським Престолом. Під час богослужіння в неділю 6 вересня 1914 р. в Успенському соборі галицький архиєрей пригадав вірним, що, попри подібність в обряді, “наше православ’я є церковне, тоді як їхнє (російське) державне... “казонне”, то вони спирають своє православ’я на державній силі, тоді як ми черпаємо ту силу з єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасення” [38]. Слова греко-католицького архиєпископа було потрактовано як “підривні” й вони спричинили його арешт та ретельний обшук в митрополичих палатах і конфіскації архівів митрополії. Знайдені документи мали засвідчити “повне і дійсне висвітлення діяльності митрополита як самого головного і визначного керівника мазепинського руху не лише в Галичині, але й в Російській Україні” [39].

18 вересня 1914 р. був вивезений спочатку до Києва, а потім вглиб Росії митрополит А. Шептицький. Хоча цією акцією займалася жандармерія, до арешту глави української греко-католицької церкви доклав руку й командувач 8-ї армії О. Брусилов. Про це він писав у своїх спогадах так: “Уніатський митрополит граф Шептицький, явний ворог Росії, що здавна постійно агітував проти нас, після вступу російських військ у Львів був, за моїм наказом, попередньо заарештований домашнім арештом. Я його викликав до себе із пропозицією дати чесне слово, що він ніяких ворожих дій, як відвертих, так і таємних, проти нас застосовувати не буде, у такому разі я брав на себе зобов’язання дозволити йому залишитися у Львові з виконанням його духовних обов’язків. Він охоче дав мені це слово, але, на жаль, услід за цим почав збурювати і виголошувати церковні проповіді, явно нам ворожі... Через це я його вислав до Києва у розпорядження головнокомандувача”.

Керівництво переведенням віруючих УГКЦ в лоно російської православної церкви (РПЦ) Святійший Синод доручив волинському архиєпископу Євлогію (Георгієвському) – активному прихильнику насадження православ’я в Галичині. За поданням обер-прокурора Синоду В.К. Саблера від 28 серпня 1914 р. і схвалення царем архиєпископ Євлогій дістав призначення в Галичину. Святійший Синод розіслав укази в Харківську, Полтавську, Холмську та інші єпархії, запрошуючи священників служити в Галичині.

Не обминули жандарми своєю увагою і професора М.С. Грушевського. Війна застала його на відпочинку в с. Криворівні на Гуцульщині. Російський підданий опинився на території держави, з якою вела війну Росія. У вересні 1914 р. австрійські жандарми наказали йому покинути Галичину. Після прибуття до Києва М.С. Грушевського заарештували і була дана вказівка жандармському

управлінню військового генерал-губернаторства Галичини провести обшук на його квартирі у Львові. Знайдені під час трусу матеріали, на думку полковника Мезенцева, доводили, що “професор Грушевський був не лише керівником мазепинського “культурно-національного” руху в Галичині, але й покровителем російських революційних мазепинських елементів, як М. Залізняк, В. Дорошенко та багатьох інших” [40].

Висвітлення польського питання у звіті жандармського управління зайняло значно менше місця. Це пояснювалося тим, що більшість польських політичних діячів покинули Галичину, а ті, які залишилися, не проявляли активності. За словами полковника Мезенцева, ставлення поляків до російської адміністрації характеризувалося “політикою очікування і в зв’язку з цим крайньою конспіративністю”.

Стосовно євреїв оцінка жандармів була вкрай негативною. У звіті відзначалася ворожість галицької єврейської інтелігенції до всього російського. Міське єврейське населення трималося до відступу досить притишено і лише коли російські війська залишили Львів, не приховувало своєї радості.

Жандарми володіли інформацією різноманітного змісту. Щомісяця з жандармських пунктів, розкиданих по усьому краю, в управління надходили донесення про економічне становище, розорення внаслідок військових дій, релігійні справи, політичні настрої населення, його ставлення до Росії, діяльність політичних організацій за кордоном та їх вплив на населення, адміністративних установ.

З моменту окупації Галичини обмежувалося право вільного в’їзду і виїзду. Наказом головнокомандувача Південно-Західним фронтом від 22 вересня 1914 р. запроваджувався інститут заручників. Верховний головнокомандувач видав розпорядження про виселення євреїв вслід за противником, що відступав і взяття заручників з найзаможніших та відомих громадською діяльністю. Заручниками брали не тільки євреїв, але їх насамперед. До осіб, перебування яких в краї визнавалося окупаційними військами “шкідливим” для нової влади, застосовували адміністративне вислання вглиб Російської Імперії.

Заручників і адміністративно висланих осіб направляли у Київську, Володимирську, Воронежську, Нижегородську, Орловську, Тульську, Уфимську, Єнісейську, Иркутську, Томську та інші губернії Росії. Жандарми склали списки осіб, яких бажано було взяти заручниками у разі можливого відступу російської армії, а також списки осіб, перебування яких у Львові та інших місцевостях було небажаним з політичних мотивів. Враховуючи незвичні умови для ознайомлення з краєм унтер-офіцерам наказували вивчити брошуру під назвою “Галиция – исконное достояние России”, написану в проросійському дусі з тенденційними характеристиками історичного, культурного та політичного розвитку Галичини.

Звіт жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини свідчить про високу продуктивність “роботи”. За час з 25 листопада 1914 р. до 4 червня 1915 р. при управлінні було здійснено 138 переписів в порядку військового стану. Піддано обшуку понад 600 осіб і заарештовано близько 400 осіб. Крім того, проведено 400 обшуків та 800 арештів осіб, по яких переписи не велися [41].

Слідом за ними до Галичини почали прибувати чиновники, які прагнули експлуатації і пограбування завойованих земель. Завідувати державним майном Галичини призначили Д.В. Родзевича з помічниками, фінансово-податковою справою Бросецького, для вивчення і розроблення земельних питань Кофода та інших [42].

Для вивчення стану галицької нафтової промисловості і швидкого відновлення видобування нафти, а також експлуатації соляних промислів міністерство торгівлі направило у розпорядження генерал-губернатора Г.Ф. Марковського [43]. На нараді у Львові 26 жовтня 1914 р. представників російського міністерства фінансів і губернаторів Галичини було вироблено Положення про збір податків [44]. Загальна сума надходжень до кінця 1914 р. визначалася приблизно в 600 тис. рублів [45].

З перших днів окупаційна влада, очолювана Г.О. Бобрінським, почала переробляти все на російський лад. За розпорядженням генерал-губернатора від 18 вересня 1914 р. заборонялося функціонування клубів, союзів, товариств, навчальних закладів, інтернатів та курсів до особливого на це дозволу.

Забороняючи українську мову, чиновники натомість запроваджували російську, відкривалися курси з її вивчення, відкривали російські школи та гімназії. Російщення української школи в краї доручили члену Державної Думи Д. Чіхачеву. Російські чиновники розраховували упродовж десяти років відновити роботу 9 тисяч початкових шкіл на російських засадах у Галичині, Лемківщині та Північній Буковині, що функціонували при австрійській владі [46]. Фактично це був план знищення

української школи. З часом генерал-губернатор дозволив відновити діяльність ряду польських товариств і організацій, продовжували функціонувати польські книгарні і приватні школи. Натомість всі українські були закриті.

Припинили виходити всі без винятку українські періодичні видання. З п'ятдесяти періодичних видань, що виходили у Львові, до окупації російською армією, було призупинено і закрито 48 українських часописів, з яких два – “Діло” і “Свобода” – закрили останніми, продовжили виходити у Відні [47].

Для впровадження у життя шовіністичної ідеології “чисто русских начал” головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту дозволив видати у Львові російську газету “Львовское военное слово”. Станом на 1 грудня 1914 р. з дозволу окупаційних властей у Львові виходили одна російська, дві москвофільські, шість польських і жодного українського періодичного видання. За розпорядженням начальника жандармського управління військового генерал-губернатора Галичини редакції всіх газет зобов'язувалися щоденно до 10 години ранку висилати в управління по три примірники газет [48]. З березня 1915 р. почали виходити “Львовский вестник” – щоденна газета при управлінні генерал-губернатора Галичини і “Новий край” – суспільно-політична і літературна газета.

Для зміцнення російської присутності на окупованих галицьких землях Г.О. Бобрінський видав обов'язкову постанову для місцевих судових установ, затверджену верховним головнокомандувачем 24 лютого 1915 р. У ній, зокрема, підкреслювалося, що вищий нагляд за здійсненням правосуддя в Галичині покладається на особливо відряджених для цього осіб, зважаючи на австрійські матеріальні і процесуальні закони, але не від імені австрійської верховної влади, а “во имя закона”. Суди вивільнялися з-під нагляду австрійського міністра юстиції та вищого касаційного суду у Відні. Судовою мовою визнавалися російська і “местные поднаречия”. Тимчасово допускалося вживання польської мови. За розпорядженням міністра юстиції Росії для спостереження за здійсненням правосуддя в Галичину відрядили прокурора Варшавської судової палати Гессе [49].

Особливо активно підтримували російську окупаційну адміністрацію галицькі москвофіли. Вони виступали радниками з питань нищення українства. Постійні втручання москвофілів у справи окупаційної влади викликали знервованість і напруження у стосунках. Так, редактор газети “Львовское военное слово” Н.Ф. Маркевич назвав їх “дезертирами свого народу” та “невеличкою горсткою рутенської олігархії”, яка вроїла собі, начебто “російська армія зайняла Галичину для того, щоб дати їм змогу зводити старі порахунки з політичними противниками” [50].

Матеріальне становище краю і, зокрема, міст під час окупації опинилося у надзвичайно важкому стані. Бюджет міст перебував у постійній напрузі: платіжні сили міського населення вичерпувалися, надходження від міського трамваю, водопроводу, електричного і газового освітлення скоротилися настільки, що не покривали видатків на їхню експлуатацію. Кредиту не було. Між тим видатки міст не лише залишилися на попередньому рівні, але й з'явилися нові. Серед них надання допомоги постраждалому від війни населенню.

З відступом російської армії з Галичини розпочалася евакуація мирного населення. Це спричинило великий потік біженців. Населення залишало рідний край в страху перед репресіями з боку австрійських властей, пам'ятаючи події літа–осені 1914 року. Масове пересування людей зросло ще більше після наказу командувача арміями Південно-Західного фронту про виселення всього здорового чоловічого населення віком від 18 до 50 років (крім євреїв) у межі Російської імперії. Виселенці поповнили потоки біженців.

Висвітлення організації, умов та напрямів діяльності генерал-губернаторства Галичини на початку Першої світової війни виходить за межі статті і заслуговує на окреме дослідження. Тут лише зазначимо, щодо питання про політику царського уряду на українських землях, “воссоєдиненных” з Російською імперією, то воно не підлягало дискусії, – повне задушення українства і перетворення Галичини на одну із внутрішніх губерній “единой и неделимой”.

1. Бурчак Л. Галиция, ее прошлое и настоящее.-М., 1914; Галичина, Буковина, Угорская Русь. – М., 1915; Дружковский В. Современная Галиция. Екатеринослав.-1914; Казанский П.Е. Присоединение Галичины, Буковины и Угорской Руси. – Одесса, 1914; Милюков П.Н. Территориальные приобретения России. – Петроград, – 1915. 2. Петрович І. Галичина під час російської окупації.

Серпень 1914 – червень 1915. – Львів, 1915. 3. Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицького// “На чужої стороні”.-Кн. XIII. – Прага, 1925. 4. Єфремов С. До історії “Галицької руїни” 1914-1915 рр. /В жандармському освітленні// Україна. – Кн. 4.-1924. 5. Михайленко М. Визвольні маніфести” російського уряду в теперішній війні. –Відень,1915. 6. Левицький К. Історія визвольних змагань українців з часу світової війни 1914-1918. –Львів, 1928. 7. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. –К.,1993. 8. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. –К., 1993. 9. Кузутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху / ХІХ ст. – 1939. – Івано-Франківськ, 1993. 10. Макаруч С. Громадсько-політичний центр західно-українського краю//Львів Історичні нариси. – Львів, 1996. 11. Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 р. – Перемишль і Перемиська земля протягом віків // Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції. –Львів, 1996. 12. Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА), ф.2003, оп.1д.1, л. 27. 13. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДА України у Києві), ф. 361, оп. 1, спр.2406, арк. 4,50. 14. Брусилов А.А. Мои воспоминания.-М., 1963.-с.109. 15. РГВИА, ф. 2068,оп. 1, д. 114, л.8. 16. РГВИА, ф. 13216, оп. 1, д.88, л.1. 17. РГВИА, ф. 2068, оп. 1, д.114, л.26. 18. РГВИА, ф. 2068, оп.1, д.114, л.5 об. 19. Там само, л.26. 20. Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 р.- Перемишль і Перемиська земля протягом віків //Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Львів,1996. – С. 162-163. 21. РГВИА, ф.2068, оп. 1,д.114, л.5 об. 22. Прикарпатская Русь. – 1914. – 12/25/ сент. 23. Там само. 24. Там само. 25. РГВИА, ф. 2068,оп. 1, д.114, л.10. 26. Там само. 27. РГВИА, ф. 2068, оп.1, д.114, л.130. 28. ЦДА України у Києві, ф. 365, оп. 1, спр. 133, арк. 93. 29. Там само, ф. 365, оп.1, спр. 16, арк. 9. 30. Там само, ф. 361, оп. 1, спр. 906, арк. 3. 31. РГВИА, ф. 2068, оп. 1, д. 114, л. 111 об. 32. Грушевський М. Ілюстрована історія України. З додатком Нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919. –Нью-Йорк, 1990. – с. 527. 33. РГВИА, ф. 2068 оп. 1, д.114, л. 129 об. 34. Там само, л. 130-130 об. 35. Там само, л. 131 об. 36. ЦДА України у Києві, ф. 365, оп.1, спр. 60, арк.. 16. 37. РГВИА, ф. 2068, оп.1, д.114, л. 132. 38. ЦДА України у Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 3226, арк.9. 39. РГВИА, ф. 2068, оп.1, д.114, л. 132. 40. Там само. 41. Там само, л. 131 об. 42. Там само, л. 4. 43. ЦДА України у Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 117, арк.. 4. 44. Там само, ф. 361, оп. 1, спр. 162, арк.. 25 зв. 45. Там само, ф. 361, оп. 1, спр. 91, арк. 13. 46. Там само, ф. 361, оп. 1, спр. 111, арк.. 25, 26. 47. Романюк М., Галушко М., Українська преса Львова на зламі століть: від ідеї автономії – до державності // Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження. У 3т. – Т. 2. 1901-1919 рр. Львів, 2002. – с. 76. 48. ЦДА України у Києві, ф. 365, оп.1, спр. 61, арк.. 59, 60. 49. РГВИА, ф. 2068, оп.1, д.114, л. 23 об. 50. Андрусак Микола. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів, 1935. – с. 60.

УДК 94(477)“1917”

Р.Д. Зінкевич

Національний університет “Львівська політехніка”

ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З’ІЗД ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШЕ РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ 1917 Р.

© Зінкевич Р.Д., 2006

Показано причини скликання Другого всеукраїнського військового з’їзду, його хід та значення для подальшого розгортання українського військового руху в 1917 р.

The reasons of the Second All-Ukrainian Military Congress, and its meaning and progress in terms of further military movement development in 1917 have been shown.